

הכשרת מורים

הכשרת מורים להוראת עברית כשפה שנייה באוניברסיטה העברית

רבקה בליבויים

המניעים להקמת המרכז להכשרת מורים

המרכז הוקם בבית הספר על שם רוטברג לתלמידים מחו"ל באוניברסיטה העברית בירושלים בשנת 1984. הוא נועד לתת מענה לדרישה, בעיקר בתוך האוניברסיטה אך גם מחוץ לה, להכשרת מורים להוראת עברית כשפה שנייה, מתוך ההבנה שלא כל דובר עברית יכול ללמד אותה, כפי שקורה לא אחת בתפוצות. יתר על כן: הוראת העברית כשפה שנייה אינה דומה כלל להוראת עברית כשפת אם. למעשה, המיומנויות והדרך הפוכות: בעוד בהוראת העברית כשפת אם הולכים מהשפה אל הדקדוק, מן הידוע, השוטף והמוכר אל הכללים והחוקים, בהוראת שפה שנייה משתמשים, בין השאר, בדקדוק, בחוקים ובכללים כמנוף לרכישת שטף ומיומנות בשפה. לכן גם אלה שמקצועם הוראת לשון לדוברי עברית צריכים 'כוונן מחדש', אם הם מעוניינים ללמד עברית כשפה שנייה.

אולפן הקיץ של האוניברסיטה העברית פועל זה שנים רבות ומונה בדרך כלל כ-1,000 תלמידים. לאולפן זה כוונה ההכשרה בראשיתה. צוות המורים הקבוע ביחידה להוראת עברית שבאוניברסיטה העברית לא היה גדול דיו כדי לספק את הדרוש בקיץ, לכן עלה הצורך להכשיר מורים נוספים.

לפני הקמת המרכז נעשתה ההכשרה בדרכים שונות, בהן הצמדת מתלמד אחד למנחה אחד. המתלמד צפה בשיעורים של המנחה ובסוף הצפייה נבחן בשיעור מבחן. היו יתרונות לשיטה זו, אך המתלמד לא רכש ידע תאורטי מספק אלא בעיקר מיומנות מעשית. כמו כן היה נהוג לקיים קורס מזורז לפני האולפן. קורס כזה מתקיים לעתים גם היום, אם אין די במורים שהוכשרו במרכז ההכשרה לצורך ההוראה בקיץ, אבל התגבשה ההכרה שיש צורך בקורס מעמיק יותר, המכבד את לומדיו וגם את השפה העברית. יש הבדל בין רוחב הידע ועומק הידע המוקנה ללומדים במרכז ההכשרה לבין הידע, המעשי בעיקרו, המוקנה ללומדים בקורס המזורז שמתקיים לפני אולפן הקיץ. הקורס המזורז מצומצם הרבה יותר בהיקפו.

כך הוקם המרכז. המנהל הראשון והאדם שדחף להקמתו היה אליהו נתנאל, מורה בכיר ביחידה להוראת עברית שפרש בינתיים. מאז התחלפו ראשי המרכז, וכל אחד הביא 'משהו' משלו, אך המבנה הבסיסי של הלימודים וההכשרה בו נשאר זהים. אופי הלימוד במרכז הותאם לאופי הלימוד האקדמי באוניברסיטה. אני עמדתי בראש המרכז בשנים 2006-2009. עתה מנהלת אותו הגב' כרמיה שובל.

הלימודים בקורס הם ברמה גבוהה מחד גיסא (כך גם העידו התלמידים בעלי הרקע בלשון ובבלשנות) ומאידך גיסא מועברים בצורה שווה לכל נפש. גם אנשים הבאים ללא רקע לשוני, לבד מלימודי לשון עברית בבית הספר, מצליחים להתמודד עם הנלמד בקורס בהצלחה רבה.

ד"ר רבקה (ריקי) בליבויים היא מורה בכירה בביה"ס לתלמידים מחו"ל ע"ש רוטברג. עוסקת במחקר ובכתיבה בענייני לשון ובעריכה לשונית. לאחרונה יצאו לאור שני ספרי לימוד שכתבה: עברית בה"א הידיעה וחוברת קלזים לרמות גבוהות. בימים אלה יוצא לאור ספר מחקרים במדעי היהדות לזכרה של מוריה ליבזון בעריכה משותפת שלה עם פרופ' אהרן ממן.

מבחינת הגישה המעשית ויכולת ההנחיה, הצפייה והיישום, אין מערכת בארץ (ואולי גם בעולם) שיכולה לאפשר הכשרה כזאת של מורים, בעיקר בגלל המעבדה החיה: בבית הספר לתלמידים מחו"ל לומדים תלמידים רבים מסוגים שונים ומאוצות שונות. הצפייה בהם והתנסויות רבות ברמות שונות מאפשרות הכשרה טובה ומיוחדת. למותר לציין שסגל ההוראה הבכיר ביחידה לעברית בבית הספר לתלמידים מחו"ל תורם ממיטב ידיעתו ויכולותיו להוראה בקורס.

הרכב התלמידים במרכז

בשנים שבהן ניהלתי את המרכז (2006-2009) למדו בו כארבעים תלמידים בשנה. במרכז לומדים בדרך כלל תלמידים מן המניין שלומדים באוניברסיטה העברית ובאוניברסיטאות אחרות ומעוניינים בעבודת קיץ. הם תלמידים צעירים, על פי רוב בשנות העשרים שלהם. כן לומדים בו אנשים מבוגרים יותר שרוצים להחליף את מקצועם או להתנסות בתחום שונה לגמרי מעיסוקם הרגיל. בכל קורס יש בדרך כלל כמה אנשים (לעתים מחו"ל) שבאים למרכז כדי ללמוד את שיטות ההוראה. בשנת 2008, למשל, היו בקורס מורה לעברית בעלת תואר בחינוך מהאוניברסיטה העברית המלמדת עברית באולפן במזרח ירושלים (שפת האם של תלמידיה היא ערבית), מורה לאנגלית מקיבוץ צובה שהתכוון לעבוד כמנהל האולפן לעברית בקיבוץ, ומורה שלימדה עברית בהולנד ורצתה להשתלם בהוראה.

בשנה זו למדו בקורס שלושה תלמידים בעלי תואר דוקטור, האחד בלשון עברית, האחר בספרות השוואתית והשלישי בבלשנות. למדו בו גם כמה עורכי דין. בעבר למד בקורס סופר די ידוע (לאחר סיום הקורס הוא לימד ספרות בקורסי הבחירה שבאולפן), מומחית בתקשורת בין תרבותית (מאז שלמדה בקורס היא באה ללמד כל קיץ וכל אולפן חורף). לפני חמש שנים סיימה את הקורס סטודנטית לפיזיקה שמלמדת אצלנו מאז כל קיץ (ועוסקת בפיזיקה בימים אחרים), ובמחזור של 2009 סיימה את הקורס אָמָה, משמע - התפוח קרוב מאוד לעץ. המגוון גדול אפוא, הן מבחינת גיל האנשים שבו הן מבחינת השכלתם, תחומי עיסוקם ועוד.

לפני כעשר שנים התחילו להעניק במרכז תעודה מטעם בית הספר לתלמידים מחו"ל והאוניברסיטה העברית. למיטב ידיעתנו התעודה מוכרת לצורכי הוראה בחו"ל, ובכן באולפנים בארץ. היא אינה מחליפה את תעודת ההוראה הרגילה באוניברסיטאות.

שאיפתם של חלק מהתלמידים במרכז הייתה להשתלב בהוראה ביחידה להוראת עברית שבאוניברסיטה העברית גם במשך השנה. ואמנם חלק מהתלמידים המצטיינים שבקורס, שהמשיכו להוכיח יכולת מיוחדת גם באולפן הקיץ, הצליחו להשתלב בהוראה גם במשך השנה. חלקם מלמד במשך השנה במסגרות אחרות כמו אולפן מיל"ה או אולפנים אחרים. חלק מהתלמידים ראה בעבודה זו רק עבודת קיץ, והם חוזרים אלינו מדי קיץ. חלקם (חלק קטן שהתקבל ללימודים במרכז) היה מעוניין בהכשרה ובתעודה לצורך עבודה אפשרית בחו"ל. קיבלנו, למשל, לקורס תלמידה שהתעתדה ללמוד לימודי דוקטורט בחו"ל. היא הייתה מעוניינת לממן את לימודיה בעזרת הוראת העברית. ואכן השתמשה בניסיונה (אחרי שלימדה באולפן הקיץ) כשנסעה לחו"ל. אך על פי רוב מתקבלים למרכז, אחרי ניפוי ובחינות, מועמדים שמוכנים ורוצים ללמד באולפן הקיץ של האוניברסיטה העברית. בעיקרון, אין זו תוכנית המיועדת לייצוא מורים לחו"ל.

דרך סינון המועמדים

לפני כל קורס נערכים ראיונות למועמדים לקורס. הראיון כולל מבחן לשוני קצר מאוד, שמעיד בעיקר על גישה ללשון ומשולבות בו, למשל, שאלות על דרכים להסבר מילים בטקסט (אחרי הכנה מראש). כמו כן מתקיימת במסגרת הראיון שיחה עם מנהל המרכז ועם מורה בכיר ביחידה. מובן שאדם ששפתו לקויה לא יתקבל להוראת עברית, אך יש עוד קני מידה לקבלת המועמד. בדרך כלל מתקבלים בין עשרים אחוז לשלושים אחוז מהפונים לראיון, ומבין אלה מתחילים ללמוד בקורס כשליש. לא אחת מלבנים בקורס בעיות ושאלות שעלו במהלך הראיון.

דרכי ההכשרה במרכז

היקף השעות בקורס נע בין 120-130 שעות.

התלמידים במרכז לומדים לימודים תאורטיים ומעשיים, צופים בשיעורים, מתנסים בהוראה קצרה בכיתה, לוקחים חלק בהוראת עמיתים, מוסרים דוחות צפייה, נבחנים בחומר התאורטי, עוברים שיעור מבחן ועוד. להלן פירוט ההכשרה.

א. הרצאות תאורטיות בגישה מיוחדת להוראת שפה זרה (שנייה)

1. הרצאת פתיחה - ההבדלים בין הוראת העברית כשפת אם להוראתה כשפה זרה
 2. תחביר (ממשק סמנטי-פרגמטי, מן הכללים אל השפה)
 3. תורת הצורות (שם ופועל)
 4. תולדות הלשון העברית (סקירת התקופות העיקריות, נקודת מבט שימושית)
 5. אוצר מילים, סמנטיקה ופרגמטיקה בהוראת שפה שנייה
- בשיעורים השונים עוסקים בהרחבת ידע וכן מתמקדים בנושאים הרלוונטיים להוראה. בשיעור התחביר, למשל (שיעור שלימדתי במשך שנים רבות), עסק כל מחזור, נוסף ללימוד כל החומר התחבירי בסוגיה לשונית אחת או שתיים שיש להן משמעויות גם בהוראה.
- לדוגמה: במחזור 2006 עסקנו בהרחבה בנושא הסמיכות לעומת צירופי השם ושם התואר. ניסינו לעמוד על ההבדלים (אם יש) בין שני המבנים (כששניהם קיימים בלשון): עבודת יד / עבודה ידנית; אוצרות טבע / אוצרות טבעיים; מכשירים חשמליים / מכשירי חשמל. בשנת 2008 עסקנו בממשק ויתור, הסתייגות וניגוד. לאחרונה כתבתי ערך על נושא קרוב לאנציקלופדיה על הלשון העברית שמוציאה לאור אוניברסיטת קיימברידג'. חלק מהנאמר בערך זה התבסס על ממצאים שעלו במסגרת הקורס. אני מודה כאן לתלמידיי לאורך השנים שהפרו את הדיון והעניקו לו נופך רענן.

ב. סדנאות והכשרה מעשית

- הערה: במסגרת הסדנאות התלמידים מתנסים גם בהוראת עמיתים.
1. סדנה בהוראת הטקסט (גישות שונות להוראת הטקסט: הקניית מילים מראש, פיצוח הטקסט, טקסט מבולבל, הוראת אוצר מילים ועוד)
 2. סדנאות בהוראת התחביר והפועל (תרגול החומר התאורטי שנלמד בשיעורים)
 3. סדנה בהבעה בעל פה
 4. סדנה בכתיבת תרגילים
 5. מפגש עם תוכניות המולטימדיה ושילובן בכיתה
 6. צפייה במהלך הסדנאות, וגם צפייה עצמית בסרטי דגש שהפיקה היחידה להוראת עברית (המפיקות - ורדה ישי וגילה פרייזלר). כל סרט עוסק בפן אחר של ההוראה, בדרכים שונות להוראת טקסטים ובנושאים דקדוקיים שונים. דרך הצפייה המתלמד מעשיר את ידיעותיו בנעשה בהוראה.

ג. התנסות ושיעור מבחן

1. התלמיד בקורס צופה ב-20 עד 30 שעות בכיתה אם ובכיתה משנית. לכל תלמיד בקורס מוצמד מנחה אישי. התלמיד מתכונן לשיעורים, מתנסה כמה פעמים בהוראת נושא קצר במסגרת שיעורי הצפייה, מקבל משוב להתנסות, משוחח עם המנחה ומתכונן לשיעור המבחן. שיעור המבחן נעשה בכיתה האם, תוך תיאום נושא השיעור עם המורה המנחה. התלמיד מקבל שני ציונים בשיעור זה, מהמנחה ומראש המרכז הצופה בשיעור המבחן.
- תלמידים המעוניינים לצפות שעות נוספות ובמגוון כיתות מתקבלים בדרך כלל בברכה. אף שההתנסויות ושיעור המבחן מכבידים לכאורה על המערכת, התלמידים בכיתה יוצאים בסופו של דבר נשכרים מכך. המורה המתלמד הופך לחלק מהכיתה, עוזר לתלמידים בה ומשתתף בפעולותיה.

יש למורה הכיתה מעין 'עוזר' הנכון לקריאה לעזרה בכל רגע. התלמידים מצדם שמחים מאוד להכיר הכרות קרובה ישראל נוסף.

ד. דרישות הקורס

אלה החובות בקורס:

1. הגשת עבודות בקורסים התאורטיים והמעשיים
2. בחינות בקורסים התאורטיים
3. הגשת דוחות צפייה מונחים בשיעורים
4. מתן שיעור מבחן

לשם הדגמה של הנדרש מהתלמיד בחרתי לתאר את דוחות הצפייה. לאחר כל שיעור התלמיד בקורס ממלא דוח צפייה ומגיש אותו. בכל שיעור הדוח מתמקד בפן אחר של ההוראה. בסוף הקורס התלמיד שולח דוח צפייה מסכם למרכז הקורס. מפורטים כאן הנושאים שהמתלמד בקורס היה אמור לשים לב אליהם במהלך הצפייה לאורך הקורס ולסכםם בדוח האחרון:

- א. גישות שונות (לפחות שתיים) להוראת טקסט
- ב. דרכים להקניית אוצר מילים
- ג. מערך שיעור פועל
- ד. מערך טיפול בנושא תחבירי
- ה. שיתוף תלמידים בכיתה
- ו. האווירה בכיתה
- ז. ההסתייעות בלוח
- ח. התבססות המורה על ידע קודם
- ט. מטלות ושיעורי בית
- י. התמודדות עם הפרעות, איחורים וכו' (גם אצל תלמידים מבוגרים יותר יש לעתים בעיות)
- יא. תיקון שגיאות: מדיניות (איזון בין הפרת השטף לבין קבלת הלא תקני)
- יב. שימוש באנגלית (האם השימוש בתרגום לגיטימי, האם נמנעים מכך, האם התרגום תלוי ברמת התלמידים)
- יג. שימוש בעברית מאונגלזת ('הפרובלמה של הסטודנט היא אגרסיוויות למורה')
- יד. הבעה בעל פה (כמה, מי מדבר, הבעה מאורגנת בכיתה, חלוקה לקבוצות ועוד)
- טו. הבעה בכתב (מה נדרש בכתיבה מהתלמידים, הוראה מונחית להבעה בכתב ועוד)
- טז. שימוש בעזרים (תמונות, אביזרים, מוסיקה ועוד)
- יז. הבדלים בין שתי כיתות הצפייה
- יח. שונות

ה. ציונים והערכה

רשימת הציונים בתעודה כוללת את הציונים במקצועות התאורטיים, את הציונים בסדנות, ציון על דוחות הצפייה, על עבודות וציון שיעור המבחן. בדרך כלל לא מתקבל להוראה באוניברסיטה תלמיד שקיבל בכל אחד מאלה ציון של פחות משמונים.

ו. ספרי הלימוד בקורס

בדרך כלל ניתנת יד חופשית למרצים בבחירת ספרי הלימוד. בסוגיות תחביר משתמשים בדרך כלל בספר **תחביר+**, המיועד למורים להוראת עברית כשפה זרה (מאת מחברת מאמר זה). בתורת הצורות השתמשו, כשאני ניהלתי את המרכז, בספרה של מזל כהן - **פועלי בניין**. שאר המרצים מכינים את החומר בעצמם. התלמידים מקבלים רשימה ביבליוגרפית רחבה להעשרת הידע בכל שיעור.

סיכום

המרכז להכשרת מורים קיים שנים רבות והעמיד דורות רבים של מורים לעברית שהשתלבו בהוראת העברית בארץ ובעולם. רבים מבוגרינו מעידים שהלימודים במרכז היו חוויה מרתקת ומענגת. העבודה עם עולים חדשים ועם תלמידים מבוגרים שונה מאוד מחוויית ההוראה בבית הספר, הן במישור המקצועי הן במישור האישי. דרך ההוראה הייחודית שפותחה ברובה באוניברסיטה העברית מונחלת ללומדים במרכז ומכשירה אותם להוראת עברית כשפה זרה.

לפרטים על המרכז השנה אפשר לפנות למר יואל רובין yoelr@savion.huji.ac.il